

AZ ERKÖLCSTAN KÖZELÉBEN

Érthető világra van szükségünk: érthetővé tesszük hát a világot. Az érthetetlen világot is érthetővé tesszük: érthetlenségét minősítjük sajátos jellemzőjének. Érthető világra van szükségünk, s ha még nem tudjuk megérteni, akkor egyetemesé duzzasztva metaforába bújtatjuk, mintha valóban megértettük volna. Ilyen metafora a Jó és a Rossz metaforája. A magát egyetemesnek akaró gondolat ősfarmája ez: a mitikus-mitologikus gondolkodás a Jó és a Rossz harcában ábrázolta a világ egyetemes tendenciáit. De ebben az ábrázolásban nem volt semmi bizonyosság: a tapasztalatok nem mondtak ellent a metaforának, de egyetemes formájában nem is igazolták azt. Mégis egy ilyen metafora alkalmasnak mutatkozott arra, hogy az ember megnyugtatóan behelyezkedjen a világba s mint racionális lény simuljon bele az ellenséges természeti környezetbe.

Az ősmetafora mint a mindennapi erkölcsi világgép tapasztalati alapelve mindmáig fennmaradt. Minden elméleti meggondolás ellenére, az absztrakt logikai-filozófiai világgép kidolgozása ellenére is fennmaradt; a filozófia kétezeréves harca az emancipációért nem volt elegendő ahhoz, hogy megszabaduljon a metafora nyűgétől. A logikum határain a filozófia dadogni kezd, s amikor fogyatékoságán rajtakapja magát, akkor megbocsátóvá válik a metaforikus közgondolkodás láttán is. De nem fogadja el – természetével ellenkezve az, ha elfogadná – az elméleti gondolkodás hiányában tetszelgő magatartást. A tiszta fogalmiságra törekszik: a metaforán túl a totalitás logikai elvét keresi.

Gyönyörű nyűg a metafora; s amikor a filozófia az érzékiség felé húzó terhektől kíván szabadulni, gyakran maga is megfürdik a metafora esztétikai szépségeiben. Mert, például, milyen elvont sorsfogalom tudná helyettesíteni a sors ábrázolását úgy, ahogy mondjuk Bulgakovnál olvashatjuk: „Istenek, isteneim! Milyen gyászos az estébe borult föld! Milyen sejtelmes a köd a lép felett! Aki bolyongott ebben a ködben, aki sokat szenvedett halála előtt, aki repült föl-

dünk felett, erejét meghaladó terhet cipelve, az tudja mind-
ezt. Tudja az, aki megfáradt. És sajnálkozás nélkül hagyja
el a föld ködeit, mocsarait, folyóit, könnyű szívvel adja
magát a halál kezére, mert tudja, hogy csak a halál fogja
őt megvigasztalni.” (*A Mester és Margarita*).

A logikai elvek kajtatása többnyire nem népszerű feladat,
a Jó és a Rossz logikai megalapozása talán a legkevésbé az.
Az elvek keresésekor eltűnik a Jó a maga empirikus for-
májában, és már csupán jó, a Rossz is csak rossz, és a jó
többé nem azonos azzal, ami a szubjektív vágyaknak, a
boldogságvárásnak megfelel, s a rossz sem a vágyakat rom-
boló, a boldogtalanságot okozó tényező. A megnyilvánulá-
sok helyén erkölcsi tudatunk marad, az erkölcsi tudat mö-
gött pedig az ember erkölcsi státútuma.

Erkölcsi lényünk hozzáteszi magát a világhoz, és már azt
keresi magában, ami összeköti a végtelen világegyetemmel,
ami az erkölcsi lényt természeti lényként egyé teszi a vi-
lággal. A dolgokhoz csak az kapcsolhat bennünket, ami
maga is egy dolog, egy tény, minőségében a többi jelenség-
től elválasztó, de mint „természeti” minőséget a világba
ágyazó tény jellemzi az emberi nemet. Rációnk – nem szó-
lunk most a rációt formáló tevékenységről mint szociológiai
tényről –, csak rációnk az a tény, amely elválasztva hoz-
zákapcsol bennünket a dolgok és tények ráció nélkül való
világához. Rációnk egy dolog. Azok a dolgok vagyunk, ame-
lyeknek rációjuk van, és amelyek azzal válnak akikké, hogy
van egy olyan vonásuk, amit rációnak nevezünk. A külső
világ, a társadalom, a többi emberek kényszerítenek arra,
hogy erkölcsi magatartásunk legyen: a Más jelenléte és én,
csak mi tudunk erkölcsi lények lenni. Mert van tudatunk,
ahol ezt a viszonyt mint erkölcsi viszonyt éljük át, és van
rációnk, amely mint ráció reánk rója az átélés örök peni-
tenciáját.

Megfordíthatnánk a viszonyt, mondhatnánk, hogy a ma-
gatartás, az erkölcsi lényként való megnyilvánulás a társa-
dalmi-gazdasági lét követelménye – s ha ezt mondanánk,
igazunk lenne. Az erkölcs genezise szempontjából. Mert a
Más-hoz való viszonyom valóban elsődleges e viszony tuda-
tához képest, a rációhoz képest, amely ezt a viszonyt a
logikum törvényeire vezeti vissza. De a genezis, a keletke-
zés mozzanatán túl az erkölcs racionális viszonyként funk-

cionál: vagyis az erkölcsi eszmény nevében megkövetelhetjük tőle, hogy racionális tényként működjön.

Az erkölcs a van mellé teremti a kellést, a van-t kelléssel oltja be: és amíg a kellés csak elvont követelmény, addig antagonisztikus az erkölcs, tudathasadásos az erkölcs, a ráció pedig idegen eszményként álmodja meg a racionális erkölcsi tartás törvényét. A mindennapok erkölcsi magatartása és az erkölcsi eszmény között elméleti viszony van; ennek elemzése az, ami nem népszerű.

Már Kant is tudta, mennyire nem népszerű ez. „Mert ha szavazatokat gyűjtenénk arra vonatkozólag – írja a *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*ben –, hogy a minden empirikustól megfosztott tiszta racionális megismerést, vagyis az erkölcsök metafizikáját vagy egy népszerű gyakorlati filozófiát részesítenek-e előnyben, akkor eleve kitalálhatnánk, merre billen a mérleg. A népszerű konceptusokhoz való leereszkedés természetesen dicséretre méltó, ha ezt megelőzően felemelkedtünk a tiszta ész elveihez... De teljességgel abszurd dolog ennek – a népszerű fogalomnak – átengedni az elsőséget. Nemcsak azért, mert ez a módszer sohasem tarthat igényt a valódi filozófiai népszerűség igen ritka érdemére, hiszen nincs abban semmi művészet, ha mindenki megért, mert lemondunk minden mélyebb megismerésről, de azért sem, mert ilyenkor a véletlenszerűen összegyűjtött megfigyelések és félig-meddig racionális elvek ködös keveréke jön létre, amellyel az üresfejűek szórakoznak, hiszen igen hasznosak a mindennapi szófecsérlésben ...”

Kant mégis vállalta a feladatot: megoldásaival vitatkozni lehet és vitatkozni kell. De elfogulatlanul kell vitatkozni s tudni azt, amit a kriticista Kant minden műve oly egyértelműen sugall: a tiszta ész, a minden tapasztalati mozzanattól megfosztott (a priori) ráció, a kantí filozófia „leghidegebb” fogalma tulajdonképpen a „legmelegebb” fogalma a filozófiának: összemberi, egyetemes emberi érdeket fogalmaz meg. Azt, hogy az élet, a látszatok minden zavarossága ellenére is rendeznünk kell a tapasztalatot, vagy ha ezt nem tudjuk elvégezni, akkor hinnünk kell abban, hogy elvégezhető, hogy a tények rendezhetők, hogy a ráció öntörvényei valahol a világ öntörvényei lehetnek.

Mert akkor az erkölcs törvénye – világtörvény. Nem óhaj, nem vágy csupán, hanem a szükségyszerűség ismérével

rendelkező tendencia. Hinni abban, hogy van egy ilyen tendencia, annyi, mint a legfilozofikusabb tételt, a tiszta ráció öntörvényű működésének törvényét a metaforikus eksztázisig felfokozva megszüntetni. Semmi sem igazolja ezt a metaforát, csak az igazolhatná, ha növényként szenvednénk el a természetet. Az ember nem növény, vagy mégis az, csak öntudata van? Akkor a ráció is a növény metaforája, akkor csak metafora van.

A népszerű erkölcsstan pozitív normákban írja le a magatartásban visszaverődő világ igényeit, de mit sem tud a világban visszaverődő ráció kínjáról, amit saját tehetetlenségének láttán érez. Az erkölcsi metafizika ezért nemcsak hogy a népszerűség híján való, de kínos dolog is. Talán mégis szükségünk van rá.

1970